

HZ. MERYEM

Editörler:

Halil TEMİZTÜRK – Halil İbrahim DELEN

2023

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN: 978-625-8201-92-5

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

HZ. MERYEM

Editör

Halil TEMİZTÜRK
Halil İbrahim DELEN

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı-Cilt

Step Ajans Matbaacılık

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Mahmutbey-Bağcılar-İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 Faks: 0212 446 88 24

Sertifika No: 45522

1. Basım

Haziran 2023 / 2.000 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

İslâm Tarihinde ve İslâm Tarihi Kaynaklarında Hz. Meryem

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN*

*Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil.”*¹

Giriş

İslâm düşünce tasavvurunda “siddîkal/özü sözü doğru”,² “seçilmiş/her türlü günahattan uzak tutulan”,³ “dünya kadınlarının en üstünü”⁴ şeklinde ifade edilen ve Kur’an’da ismi açıkça zikredilen tek kadın olma özelliğine sahip olan Hz. Meryem’le ilgili olarak İslâm tarihinde konuşulan meseleler bir derleme tarzında bu çalışmaya konu edilecektir. Pek çok mucize ile dolu hayatında en çok iffet ve teslimiyeti ile dikkat çeken ve Kur’an’ın kadın ti-polojisinde oldukça önemli bir yeri olan Hz. Meryem, doğmadan önce kayıtsız şartsız mabede/Allah’a adanmıştır. Himayesini üstlenen Zekeriya (a.s.) tarafından yanına her geldiğinde yiyeceği bulunan ve kendisine bu durum sorulduğunda “*Bu, Allah katından.*”⁵ diyerek Rabbi’nin rızıkına şahit olmuştur. Cebrail (a.s.) ta-

* Dr., Tekirdağ NKÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, ztamdogan@nku.edu.tr ORCID: 0000-0001-9128-4026

1 Âl-i İmrân, 3/42-43.

2 Mâide, 5/75.

3 Âl-i İmrân, 3/42.

4 Âl-i İmrân, 3/42.

5 Âl-i İmrân, 3/37.

rafından Allah'ın ruhundan üflemesiyle hamile kalmıştır. Babasız olarak çocuk dünyaya getirince iffetsizlikle suçlanmış, iftiralara karşı oğlu İsa'nın daha kundakta iken konuşması gerçekleşmiştir. Birçok sıkıntıya maruz bırakılan bir anne olarak Hz. Meryem'e en büyük teselli Hz. İsa'nın ağzından “*Beni (Rabbim) anneme saygılı kıldı. Beni haddini aşmış bir zorba kılmadı.*”⁶ ifadeleriyle gelmiştir. Hem Kur’ân-ı Kerim’in hem Kitâb-ı Mukaddes’in iffetine yaptıkları atıfa rağmen ilerleyen dönemlerde Hıristiyan düşünce geleneği Hz. Meryem vasıtasıyla daha öncesinde yaratılışına aykırı bir düşünce tarzı ile lanetli görünen kadını bu seferde kutsayarak Hz. Meryem’i ikonlaştırmış ya da onu Tanrı Anası kişiliğinde kilise ve halk arasında sempatik bir ilişkinin bir enstrümanı haline getirmiştir.⁷

Hız. Meryem’in hayatı hakkında Kur’ân-ı Kerim, hadisler, tefsir kitapları, kısas-ı enbiyâ kitapları, tarih kitapları, tasavvuf eserleri bilgiler vermektedir. İslam tarihinde Hz. Meryem çeşitli ilim dallarında daha çok Kur’ân-ı Kerim’in sunduğu Meryem tasavvuru ile yer bulduğu söylenilebilir. Bu ilim dalları arasında yer alan tefsirde, Hz. Meryem ve dolayısıyla Hz. İsa Kur’ân-ı Kerim’de her ne kadar dünyaya gelişleri birtakım harikuladeliikler taşısa da saf tevhid inancı çerçevesinde takdim edilmekte, hiçbir zaman ilahi cevher taşıdıkları anlamına gelen bir bilgi yer almamaktadır.⁸ İslâm tarihi kaynaklarında tefsirlerin boş bıraktığı yerlerde yahut tefsirlerde verilen rivayetler dışında var olan ve Hıristiyan literatürden de etkilenmiş bilgiler yer alabilmektedir. Bu çalışmada daha çok Taberî’nin *Tarih*’i, Sa’lebî’nin *Arâis*’i üzerinde durulacak, ayrıca Arap edebiyatı, Türk-İslâm edebiyatında Hz. Meryem tasavvuru ile ilgili birkaç örnek verilecek,

6 Meryem, 19/32.

7 Güldane Gündüzöz, Kur’ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir Bakış-, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran 2016, Ordu*, edt. Yavuz Ünal vdğr., 2/262.

8 Ahmet Güç, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Meryem ve İsa (a.s.)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (1991), 215.

özellikle yirminci asrın başlarında Hz. Meryem’le ilgili yazılmış risalelere yapılan reddiyelerden birisinden bahsedilecektir. Konu hakkında yapılmış birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Konu hakkında yapılan en son ve en kapsayıcı çalışma olarak Zeynep Aktürk Şahin’in 2022 yılında doktora tezi olarak hazırladığı *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*⁹ ifade edilmelidir. Biz de bu çalışmayı çeşitli kaynak ve çalışmalar üzerinden bir derleme şeklinde planlamış bulunuyoruz.

Hz. Meryem’le ilgili âyetlere baktığımızda şu şekilde bir tablo çıkmaktadır: Hz. Meryem, Kur’ân-ı Kerim’de ismi geçen seçkin ailelerden İmrân ailesine mensuptur. Annesi kız dünyaya getirince ona Meryem adını verdiğini, onu ve soyunu şeytanın şerrinden Allah’ın himayesine bıraktığını ifade etmiştir. Onu Zekeriya (a.s.)’in himayesine bırakmıştır. O, henüz anne karnında iken annesi tarafından Beyt-i Makdis-Mescid-i Aksâ hizmetine adanmıştır. Kur’an’da dürüstlüğü, iffeti, fazileti ile tanıtılan Hz. Meryem’e bir ara melekler gelerek onu Allah’ın seçtiğini, dünya kadınlarına üstün kıldığını ifade etmişler ve ondan Rabbine boyun eğerek secde etmesini, rükû etmesini istemişlerdir. Melekler ayrıca ona Allah’tan bir söz olarak adının Meryem oğlu İsa olan Mesih’i, dünya ve ahirette şerefli ve Allah’a yakın kılınanlardan olarak müjdelediğini belirtmişlerdir. Onun beşikte iken ve yetişkin olduğunda da insanlarla konuşacağını ifade etmişlerdir. Bu müjde ile şaşırın Hz. Meryem’in kendisine herhangi bir insan eli değmediği halde bunun nasıl olacağını sorduğu; Allah’ın dileyince böyle olabileceği belirtilmiştir. Daha sonra Hz. Meryem’in hamile kalışı, uzak bir yere gidişi, doğum sancısı üzerine bir hurma ağacının dibine gelişi, “*keşke ben bundan önce ölmüş olsaydım da unutulup gitseydim*” deyişi, kendisine “*Sakin üzülme, Rabbin, içinde bulunanı şerefli kalmıştır; hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün.*” denilerek teselli

9 Zeynep Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022).

edilişi anlatılmaktadır. Hz. Meryem'in çocuğunu alarak kavmine gelişi, onların ona kötü bir iş yapmış olduğunu söyleyerek kınamaları, onun ise konuşması için çocuğu işaret etmesi, bebeğin Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu ve onlara yapmaları gereken amelleri açıklaması ile devam etmektedir.¹⁰ Hadislerde ise Hz. Meryem'den övgü ile bahsedilmekte ve zamanındaki dünya kadınlarının en hayırlısı olarak Hz. Hatice, Hz. Âişe ve Hz. Fatıma ile birlikte İmran kızı Meryem ismi geçmektedir.¹¹

Tasavvufi düşüncede Hz. Meryem'in de içinde yer aldığı ve yukarıda da bahsi geçen "*Âlemlerin en hayırlı kadınları dört tanedir: İmrân'ın kızı Meryem, Mezahim'in kızı Âsiye, Huveylid'in kızı Hatice, Muhammed'in kızı Fâtıma.*"¹² hadisi önemli bir kemâl noktası olarak görülmüştür. Hz. Meryem tasavvufta nefs-i kâmile/sâfiyenin sembolü olmuş; sûfiler tarafından ise onun vahye/ilhama mazhar olması, Allah tarafından seçilmesi, kerâmet göstermesi, terbiye edilişi, siddîka oluşu, takvâsı, teslimiyeti, itaati, temiz ve iffetli olup günahlardan korunması gibi hususları dolayısıyla velî olarak vasıflandırıldığı ifade edilmektedir.¹³

Şîî Düşüncesinde Efsanevî Hz. Fâtıma Tipolojisinin Referansı Olarak Hz. Meryem

Şîî düşüncesinde ise oluşturulan Hz. Fâtıma tasavvuru ile buna referans olarak sunulan ve birçok açıdan benzeştirilen Hz. Meryem tasavvuru sözkonusudur. Öyle ki bu gelenekte Hz. Meryem ile Hz. Fâtıma arasında birkaç rivayet esas alınarak özel bir bağ kurulmuş, ikisinin de acılı anne oluşu, ikisinin de elinin be-

10 Âl-i İmrân, 3/36-37; Meryem, 19/16-17; Mâide, 5/75; Tahrîm, 66/12; Âl-i İmrân, 3/42-43, 45-47, 59; Hucurât, 49/13; Meryem, 19/17-26, 28-34;

11 Ömer Faruk Harman, "Hz. Meryem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236-242.

12 Tirmizî, "Menâkıb", 61.

13 Hatice Çubukcu, "İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11/2 (2019), 559-572. ISSN: 1308-9633

reketli oluşu vs. bu bağ içerisinde dikkat çeken hususlardır.¹⁴ Şîf düşüncede Hz. Fatıma'ya yüklenen ontolojik anlamın içeriğinin incelenmesinin Hz. Meryem ile kurulan bağın çözümlenmesinde yatmakta olduğu ifade edilmektedir. Şîf düşüncede tarihi bilgileri aşan ve sadece varoluşsal değil uhrevi boyutta da aktif rolü olan bir Fatıma tasavvuru içerisinde İmâmiyye'nin kurumsallaşması, şefaathçilik ve arabuluculuk hatta şifa vericilik izlerini görmek mümkündür. Tüm bu rollerle ona Hz. Meryem'in karizmasına oldukça benzer bir biçim tahsis edilmiştir. Şîf düşüncede hem Hz. Fatıma hem de Hz. Meryem benzer kavramlar etrafında konumlandırılmışlardır ki bu kavramlar arasında bakirelik, doğurganlık, iffet, şefaath, şifa ve bereket kaynağı olma, semavi bir varlık olarak dünyaya gelme, ilahi rızıklara muhatap olma yer almaktadır.¹⁵

Yahudilikteki, Hıristiyanlıktaki ve özellikle Roma dönemi kadın algısını incelemek ve Hz. Meryem'in bu din içerisinde tarihî süreçte geçirdiği ve konumlandırıldığı yeri görmek oldukça önemlidir. Hıristiyanlıktaki "aslî günah" düşüncesi bu tasavvurda etkili olan bir doktrindir. Bu düşünce ile birlikte aslında Hıristiyanlıktaki kadın imgesinde itaatsizliği ve günaha meyli ve meylettiriciliği ile insanlığa adeta düşüşü yaşatan Havva ile Havva'nın antitezi olarak kurtarıcı İsa'yı dünyaya getiren dolayısıyla "Tanrı'nın annesi" sıfatına sahip olan Meryem yer almaktadır. Kilise Babaları kadınları iki uçta yaşayan yani ya Havva yönü ile ya da Meryem yönü ile hareket eden varlık şeklinde telak-

14 Aşırı bâtinî gruplarda Şîf ve Hıristiyanlık etkisiyle Hz. Fâtıma ile ilgili sahih olmayan rivâyetlere itibar edildiğinden ikisi arasındaki bu bağ oldukça güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Çoşkun, 6 Cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016); Annemarie. Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut (İstanbul: İz yayıncılık, 1999; Güldane Gündüzöz, "Kur'ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir bakış-", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu* (10-12 Haziran Ordu, 2016), ed. Yavuz Ünal- Şevket Pekdemir- Yusuf Bahri Gündoğdu- Orhan İyibilgin- Sait Kar, 1/259-270.

15 Güldane Gündüzöz, "Some Ideas on the References of Legendary Typology of the Holy Fâtımâin Şhi'i Thought System", *Dini Araştırmalar*, 22/55 (2019) (9-26), 13-14.

ki ederek bu düşünceyi yaygınlaştırmışlardır. Özellikle Kilise Babalarının Meryem’i Havva antitezi olarak nitelendirmesinin, Pavlus’un İsa’yı ikinci Âdem olarak tasvirinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.¹⁶ Kilise babaları tarafından Hz. Meryem’in Tanrı doğuran (Theotokos) olması, bâkireliği, Hz. Havva ile kıyaslanması, günahattan muafiyeti gibi mevzularla birlikte tarih boyunca kucağında çocuğu olan şefkatli ve merhametli bir anne çizimi, bir tanrıça kültürünün oluşmasına sebep olmuş ve dolayısıyla ana tanrıça anlayışı Hıristiyanlıktaki Meryem Ana inancını da beslemiştir.¹⁷

I. İslâm Tarihlerinde Hz. Meryem

İslâm tarihleri arasında yer alan Taberî’ye (310/923) ait *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülük*, Sa‘lebî’ye (ö. 427/1035) ait *‘Arâ’i-sü’l-Mecâlis* ve İbnü’l-Esîr’e (ö. 630/1233) ait *el-Kâmil fi’t-Târih* Kur’ân’da ve tefsirlerde yer alan Hz. Meryem haberleri dışında fazladan haberlerin yer aldığı temel kaynaklardır. Bu konuda Taberî *Tarih*’i diğerleri için de bir kaynak olmuş gibidir.

Tarihlere geçmeden önce Taberî’nin Tefsir’inde konu ile ilgili özet olarak nasıl bilgiler ve yorumlar bulunduğunu görmenin Tarih’i ile farkını görmek açısından da önemli olacağını düşünmekteyiz. Taberî, Tefsiri’nde Hz. Meryem’in şeceresi ile ilgili açıklamalarda “*Meryem’in Harun’un kız kardeşi*”¹⁸ ifadesi ile ilgili yorumlar yapmaktadır. Hz. Musa’nın kardeşiyle Hz. Meryem arasında yaklaşık on üç asır geçmiş olsa da o böyle olduğuna dair fikir beyan etmektedir. Oysa bu konuda Muğire b. Şube’den gelen “Yahudi ve Hıristiyanlar, çocuklarına atalarının isimlerini verirlerdi.” rivayetini bu doğrultuda kullanmanın daha doğru bir yaklaşım olduğu ifade edilmektedir. Taberî, Meryem’in

16 Maksude Kurt Fidan, “Hristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2022), 239-252.

17 Aktürk Şahin, Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem, 233.

18 Meryem, 19/28

annesi Hanne'nin ve kızkardeşinin çocuklarının olmadığını, kızkardeşinin eşi olan Zekeriya (a.s.)'nin da dua ettiğini ve Yahyâ isimli çocuğu dünyaya geldiğini anlatmaktadır. Taberi, Meryem doğduğu zaman, şeytandan korunduğunu ifade ederek Ebu Hureyre'den gelen bu minvaldeki rivayeti ifade eder. Taberî'ye göre küçük yaşta annesi ölen Meryem'i teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriya himaye etmeye başlamıştır. O, Meryem'i kimin himaye edeceğine dair birçok ihtilafli rivayeti ve Meryem'in yaşı ile ilgili tartışmaları da zikretmektedir. Hatta kıtlık yılları olduğu için Meryem'i himaye etme işinde kur'anın kendisine çıktığı Cüreyc isimli bir kişiden bahsetmekte, ikinci rivayette ise bu ismin Yusuf¹⁹ olduğunu belirtmektedir. Meryem'in mabeddeki hayatı, orada kendisine verilen yiyeceklerin detayı, Meryem'in fazileti, liyakati, Hz. İsa'ya hamileliği ve doğumu da yine Taberi'nin *Tefsiri*'nde konu edilmiştir. Ayrıca Hz. Meryem'in cennetlikler arasında olduğunu, ibadet ve dindarlığı hakkında açıklama yaparken ibadet için ayakta uzun süreli durduğunu için ayaklarının şiştiğini vurgulamaktadır. Taberî, Hz. Meryem'in hamileliği hususuna *Tefsiri*'nde ayrıntılı haberlere yer vermiştir. Hamilelik müddeti ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen "Meryem hamile olunca, onu hemen doğurdu" şeklindeki ifadeyi kabul etmediğini aksine Hz. Meryem'in de diğer kadınlar gibi hamilelik süreci yaşayıp doğum yaptığını belirtmektedir. Taberî, tefsirinde Hz. Meryem'in doğum yaptığı yerle ilgili olarak doğu mihrabında, Mısır'da, bir eşek yemliğinde, incir-palmiye kütüğünün yanında, Kudüs'ten altı mil uzaklıktaki Beytullahim'de bir hurma ağacının yanında şeklindeki rivayetlere yer vermektedir. Taberî, Hz. İsa'nın sözlerini, mihrapta Hz. Meryem için suyun akmasını, hurma ağacından taze ve olgun hurmaların düşmesini, Meryem'in orucunu

19 Kur'an'da adı geçmeyen Yûsuf, İncillerde Hz. Meryem'in nişanlısı, kocası, İsa'nın babası şeklinde geçerken İslam tarihi kaynaklarında bir akraba olarak ifade edilmektedir. Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2021), 203.

anlatmış, gittikleri yerde Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı okula gönderdiğine dair bir ifadeye de yer vermiştir.²⁰

İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Meryem ile ilgili olarak verilen bilgilere geçmeden önce konu hakkında yapılmış bir çalışmadan bahsetmek istiyoruz. Metnine veya varsa tercümesine ulaşamadığımız bu çalışma Nimetullah Akın'a aittir. 2002 yılında Edingen'de basılmış *Untersuchungen zur Rezeption des Bildes von Maria und Jesus in der frühislamischen Geschichtsbearbeitungen/Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar* adlı bu doktora çalışması 3 temel kaynak üzerinde durmaktadır. Bunlar arasında yer alan Yâkûbî (ö. 284/897)'nin *Tarih*; Ebû Rifâa Umâre b. Vesîme el-Fârisî (ö. 289/902)'nin *Kitabü Bed'i'l-Halk ve Kısâsî'l-Enbiyâ* ve Taberî (ö.310/923)'nin *Tarihü'l-Ümem vel-Mülûk* isimli kitaplarındaki Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkındaki rivayetlerin analizini yapan yazar bu rivayetlerle Hıristiyan literatürü arasında paralel yönler tespit etmiştir. Erken dönem İslâm tarihi literatüründü Hz. Meryem hakkında ifade edilen bilgilerde bütüncül bir bakış açısının olmadığını, bunun da aslında söz konusu bilgilerin farklı kaynaklardan toplanarak verilmiş olabileceğini düşündürmektedir.²¹

Akın'ının çalışmasında Kur'ân-ı Kerîm'in bu konuları işlerken tam bir portre çizmek yerine meseleyi kendi amacı doğrultusunda ele alıp ve gerektiği kadar bilgi verdiği ancak İslâm âlimleri, mutasavvıflar ve tarihçilerin Kur'an'ın verdiği bu

20 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000), 6/328-357, 8/162-191, 9/36; Mehmet Aydın, Taberî Tefsiri'ndeki Hıristiyanlığa Bir Bakış", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11/22 (2016), 14- 17.

21 Nimetullah Akın, tezinde ulaştığı sonuçta Hz. Meryem'le ilgili olarak Kur'an ve Hadisler dışında aktarılan bilgilerde en önemli kaynak olarak Yeni Ahit'in Apokrif Literatürü içinde yer alan Yakub İncili'nin ön plana çıktığını ifade etmektedir. Bu bilgilerin ya aynen yahut dolaylı yahut İslamleştirilerek aktarıldığını belirtmektedir. Nimetullah Akın, "Das Historische Bild von Maria in der Geschichtsliteratur des Frühen Islam/Erken Dönem Tarih Literatüründe Hz. Meryem'in Tarihsel Tasavvuru", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004), 39-62.

bilgiler çerçevesinde Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvurunu değişik yönleriyle anlatmaya, ilgili haberlerdeki problemleri görünen ifadeleri anlamaya ve eksik bilgileri de tamamlamaya çalışmış olduklarını belirttiği ifade edilmektedir.²²

Hz. İsa'nın Kur'an-ı Kerim'de anlatılan portresinde eksik kalan bilgiler ağırlıklı olarak İsrâiliyat diye tanımlanan bilgiler ışığında ikmal edilmek istenmiştir. Rivayetlerde Hıristiyan kültürüne aşina olan Yemenli tâbiinden Vehb b. Münebbih ismi ön plana çıkmaktadır. Onun yetmişten fazla kutsal metin okuduğu, bu bilgilerin bir kısmını onlardan bir kısmını ise gördüğü yahu di ve hıristiyan alimlerinden aldığı belirtilmektedir.²³ Dolayısıyla Hz. İsa'nın İslâm literatüründeki tarihi portresinin kaynakları arasında özellikle apokrif İncillerden Vehb b. Münebbih'in de dahil olmak üzere yaptığı nakiller, anlattığı olaylar, verdiği isimler önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Meryem'e İsa'nın müjdelenmesi ve Hz. İsa'nın doğumu ile ilgili anlatımlar Yakub İncili'ndeki²⁴ bilgilerle hem içerik hem de sıralama açısından paralellik arzetsen de bazı farkları da barındırdığı ifade edilmektedir. Mesela Yakub İncili'nde Hz. Meryem'in babasının adı Joachim²⁵ olarak

22 Ahmet Yıldırım, Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 2/1 (2004), 195-200.

23 Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, “Vehb b. Münebbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/608-609.

24 Şevket Yavuz'un, “Hz. Meryem, her ne kadar “Yeni Ahit” literatüründe pek de öne çıkarılmamış olsa da, Kilise Babaları'nın genel düşüncesinde önemli çoklukla ikircikli karşılansa da, Justin Martyr'den itibaren kozmik bir rol ile yeniden hatırlanır ve kaderin cilvesi olsa gerek, Kristolojik (Hz. İsa'nın mesihliği konuları) tartışmalarında tekrar beşerî-insanî-bedenî yönüne yapılması gereken eşit ağırlıklı vurgu sebebiyle Teotokos olarak teolojik sahneye yeniden geri döner. Bu haliyle imparatorluk kültürleri ile sivil kültürlerin Kilise'nin bünyesine girmesine kapı aralar. Öyle ki; Hıristiyanlıktaki ikonalara, kutsal bakirelere ve emanetlere ve azizlere methiyelerin düzeltilmesine ve bunların çoğalmasına imkân vermiş olur.” ifadelerinde başlangıçta isminden çok da bahsedilmeyen, hayatına dair ayrıntı verilmeyen Hz. Meryem, daha sonraki dönemlerde inşa edilecek olan inanç sistemine Ana Kültür olarak yerleştirilecektir. Şevket Yavuz, “Meryem Ana ve Topografyanın Ana Kültürü ile İnşası veya Helenizme Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2013), 9-24.

25 Apokrif kaynak için bk. <http://www.theworkofgod.org/Aparitns/PevglJms.htm>

verilmiş fakat hem Kur'an'da hem de İslâm literatüründe bu isim İmrân olarak geçmektedir.²⁶

Kur'an'da Hz. Meryem'in İmran'ın hanımı olarak verilir fakat ismi açıklanmayan annesi İslâm tarihlerinde Hanne olarak geçmektedir. Hz. Meryem'in annesi İmran'ın karısı Hanna'nın seçercesinden bahseden İslam tarihlerinde onun Fakuz'un kızı ve İşba'nın (Elizabet) kızkardeşi olduğu, İşba'nın Hz. Yahya'nın annesi olduğu, İmran'ın nesebinin Maton yoluyla Hz. Dâvûd'a ulaştığı ifade edilmektedir. Hanna'nın bir ağacın gölgesinde oturur iken bir kuşun, yavrusunu beslediğini görmesi üzerine bir çocuk arzulanması ve bunun için Allah'a dua etmesi anlatılmaktadır. Adanan çocuğun kız olması üzerine bunun Yahudi geleneğinin kararına engel olacağını unutmaması anlatılmaktadır. Tümer, bu hikâyenin Protoevangelium'un Süryânî metninde bulunduğunu belirtmektedir.²⁷

Sa'lebî ve İbnü'l-Esir'de Hz. Meryem'in kimin himayesine verileceğine dair tartışmalar yaşanırken Hz. Zekeriya'nın buna kendisinin daha çok hakkı olduğunu ifade etmiş bunun üzerine orakiler "Eğer o üzerinde en fazla hakkı olan insana teslim edilecek olsaydı, annesine bırakılırdı." diyerek onun kime bırakılacağını çekecekleri kur'a ile sonuçlandırmaya karar verdiler. Kalem veya oklar üzerine isimlerini yazarak ırmağa atacaklar ve kiminki suyun üzerinde kalırsa o kişi Meryem'i emanet olarak alacaktı. Suyu atılan kalemlerden Hz. Zekeriya'ya ait olan suyun yüzeyine çıkınca bebeği onun himayesine bıraktılar." Yine Hz. Meryem'in nerede kaldığını dair konuda ise Sa'lebî, Hz. Zekeriya'nın onun için Beytülmakdis'de merdivenle çıkılan bir oda şeklinde mihrap yaptığını, her gün oraya Hz. Meryem için yi-

26 Yıldırım, Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar", 195-200.

27 Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en Nisâbü'rî, 'Arâ'isü'l-Mecâlis (Mısır: Matbaatü'l-Behiyye, 1880), 326; Taberî, Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/345; Tümer, Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem, 179-180.

yecek ve içecek götürdüğünü ifade etmiş ve oraya kendisinden başkasının çıkamadığını belirtmiştir.²⁸

Akın, erken dönem tarih ve tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerdeki Hz. Meryem ve Hz. İsa tasavvuru farklı kaynaklardan derlendiği için kendi içinde bir bütünlük arzetmediğini; anlatımların içerik ve bağlamlarında düzenli bir mantikî silsile olmadığını ifade etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Hz. Meryem’le ilgili olarak diğer kaynaklardan alınan bilgiler Kur’ân-ı Kerim’deki bilgilerle çelişip, İslâm düşüncesi açısından uygun olmadığı durumlarda hikâyelerin bir kısmının İslâm’ın bakış açısına uygun hale getirildiği olmuştur. Meselâ kanonik İncillerde Hz. Meryem’in nişanlısı olarak adı geçen Yûsuf’a bu durumda İslâm düşüncesi açısından uygun görülmediği için İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Meryem’in nişanlısı olarak değil onun amcasının oğlu yani akrabası olarak rastlanmaktadır.²⁹

Günay Tümer, Kanonik İncillerde Hz. Meryem’in ailesi, soyu, doğumu, çocukluğu hakkında bir suskunluk olduğunu ifade etmektedir. Meryem buralarda kendi şahsî özellikleri ve kıymeti ile değil, Tanrının insan annesi olması dolayısıyla bir anlam taşımaktadır. Luka’da yer alan “Tanrı Melek Cebrail’i Celimle’de bulunan Nasıra adlı bir kentte Davud’un soyundan Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderdi.” ifadesinden de anlaşıldığına göre Yusuf bile Meryem’den daha belirgin bir şekilde anlatılmıştır. Hz. İsa’nın doğumundan önce Meryem adeta yok gibi olduğu dikkat çekmektedir. Barnabas İncili’nde de Hz. Meryem’in hayatı Hz. İsa’ya hamileliğiyle başlamaktadır. Fakat burada Hz. Meryem’in “günahsız, ayıpsız, namaz kılıp, tam kutusal bir hayat süren bir bakire” olarak tanıtılması söz konusudur. Burada Yûsuf, onun nişanlısı değil, akrabasından olan ve sırrını

28 İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2014), 578.

29 Yıldırım, *Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa’nın Portresi Üzerine Araştırmalar*, 195-200.

paylaşmak üzere yoldaş olarak seçtiği ahlaklı yaşamı olan birisidir. Bu açıklama sonrasında ise Hz. İsa merkezde olacaktır.³⁰

Bazı tefsirlerde ve İslâm tarihlerinde, kısas-ı enbiya kitaplarında Hz. Meryem'in hamileliği üzerine Yûsuf ile arasında geçen konuşma anlatılmaktadır. Bu anlatıda Yûsuf, Hz. Meryem'in hamileliğini önce kınarken daha sonra onun iffetini hatırlayarak, onun mescitten hiç uzaklaşmadığını düşündüğü ifade edilmektedir. Bu vesveseler sebebiyle onunla konuşmaya karar veren Yûsuf, Hz. Meryem'e "Ey Meryem, tarlaya tohum ekilmeden ekin biter mi?" O da biter dedi. Bu nasıl olur?" diye sorunca Meryem "İlk ekini Allah tohumuz olarak meydana getirmedi mi, ilk ağacı çekirdeği olmadan o meydana getirmedi mi?" diye ifade eder. Yûsuf buna inanır ve anlatmasını ister o da anlatır." şeklinde devam etmektedir. Bunun üzerine Yûsuf, mescidin tüm işlerini üzerine alır, Hz. Meryem'de belirginleşen hamileliğin onu daha fazla yormasını istemez.³¹ Tohum misalinin verilmesini daha sonraki sayfalarda konu edilecek olan Hasan Sabri'nin reddiyesinde de görmekteyiz.

Sa'lebî'de Hz. Meryem'in doğum zamanı geldiğinde Beytülmakdis Mescidi'nde Allah'ın adının zikredilmesi dolayısıyla temiz tutulması gerektiği bu yüzden de onun teyzesi İyşâ'nın evine gittiği bilgisi yer almaktadır. Hz. Yahyâ'ya hamile olan teyzesinin ise Hz. Meryem'le karşılaşınca "benim karnımdakinin senin karnındakine eğildini hissettim." dediği rivayet edilmektedir. Sa'lebî'den sonra gelen müfessirlerin de Hristiyan kaynaklarıyla örtüşen bu bilgileri aktarmış olması İsrâiliyat'ın İslâm tarihi kaynakları üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir.³²

30 Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 113.

31 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd, Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-mülük/Tarih* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1/350; Sa'lebî, *Arâ'is*, 336; Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, 184-185.

32 Sa'lebî, *Arâ'is*, 329; Ebül-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târih*, thk. Halil Me'mûn Şiha (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2007), 1/259; Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*, 159-

Hız. Meryem'in Hız. İsa'yı dünyaya getirdiği mahal ile ilgili olarak İslam tarihi kaynaklarında Mescid-i Aksâ'da ibadet ettiği mihrabının doğu tarafında, Halil kentine bağlı Nâsıra'da, Kudüs'e 8 mil uzaklıkta yer alan Beytüllahim'de Şeklinde rivayetler yer almaktadır.³³

Hız. Meryem'in Hız. İsa ile Mısır'a gidiŐine dair İslam tarihi kaynaklarında yer alan rivayette Hız. Meryem, doğuğum yaptıktan kısa bir süre sonra, hem Yahudilerden korktuğu için hem de hahamların anlattığı kehanetler dolayısıyla kendisinin ve çocuğunun Suriye Kralı Herodos'un ölüm tehdidi dolayısıyla Mısır'a götürmüŐtür. Burada kralın ölümüne kadar on iki yıl kalmıŐ ve sonra tekrar Filistin'e dönmüŐtür. Hız. Meryem'in çocuğuyla gittiği yerin DımaŐ Őûta'sı veya Kudüs olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.³⁴ Sa'lebî, Hız. Meryem'in bu seyahati Yûsuf ile birlikte yaptığını, Mısır'da kaldığı süre içerisinde orada yerli halktan birinin çiftliğinde misafir olduğunu, burada tarlada çalıştığını ve Hız. İsa'yı herkesten gizlediğini ifade etmektedir. Sa'lebî'nin zikrettiği bir rivâyette bu çiftlik sahibinin değerli bir eŐyası çalınmıŐ, bu duruma üzülen Hız. Meryem'e o zaman on iki yaşında olan Hız. İsa'nın bu malı bulabileceğini söylemesi üzerine hırsızlar bulunmuŐ ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Çiftlik sahibi bunun üzerine malın yarısını Hız. Meryem'e vermek isteyince o, kendisinin bunun için yaratılmadığını, çocuğu için alması söylenince de onun kendisinden daha aziz olduğunu ifade ederek reddetmiŐtir.³⁵

İslam tarihi kaynaklarında Hız. İsa'nın 3 yıl süren peygamberliği sonrasında otuz üç yaşında göğe yükseltildiği ve Hız. Mer-

160.

33 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 585.

34 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 587-588.

35 Taberî, *Târihi'l-ümem*, 1/351-352; Sa'lebî, *Arâis*, 339, 341; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/262-263; Tümer, 185; Aktürk Şahin, *Tefsir Geleneğinde Hız. Meryem*, 209-210.

yem'in de onun ardından 5-6 sene sonra elli üç yaşında iken vefat ettiğini bildirmektedirler.³⁶

II. Mecmua, Hutbe, Risâle ve Şiirlerde Hz. Meryem

Hz. Meryem çeşitli mecmua, hutbe ve şiirlerde de konu, figür ve sembol olarak yer almıştır. Bu başlık altında bir mecmua, Hıristiyanlara reddiye ve şiirlerden bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

Bunlardan birisi Ahmed Yesevî'nin dördüncü ve en meşhur halifesi olan Hakîm Ata (ö. 1186)'ya aittir. Asıl adı Süleyman Bakırğanî olan Ata, tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılarak Hârizm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşadla meşgul olmuştur. Kendisi de Ahmed Yesevî gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hakîm Ata'nın bazı şiirleri *Bakırğan Kitabı* adlı mecmuada günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Hz. Meryem'in vefatını destan üslubuyla anlatan sekiz sayfalık *Hazret-i Meryem Kitabı* 1878 yılında Kazan'da yayımlanmıştır. Bu eseri cehri zikir yapan tarikat mensuplarınca koro halinde okunmaktadır.³⁷ Hakîm Ata'nın bu kitabı yeniden *Divan-ı Hikmet*'in Mısır nüshasında yer alan metin ile bilinen nüshaların en eskisi karşılaştırmalı metin olarak yayımlanmıştır.³⁸

Hz. Meryem'le ilgili yazılan ve İslâm düşüncesine aykırılığı tespit edilen bazı eserler hakkında tahkikat yapılmıştır. Osmanlı topraklarında Hz. Meryem'le ilgili daha çok misyonerler tarafından yazılıp halka dağıtılmak istenen bazı risaleler idarî yetkililerce yasaklanmıştır. Bunlardan birisi Dersaadet'te Osmanlı Şirketi Matbaası'nda basılan ve Mart 1915 yılında Amerikan misyonerleri tarafından Erzurum ve Trabzon'a gönderilen

36 Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 607.

37 Mustafa Kara, "Hakîm Ata", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/183-184.

38 Münevver Tekcan, *Hakîm b. Ata'nın Hz. Meryem Kitabı* (İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008).

risaledir. Valilikçe ele geçirilen “Meryem Ana’nın Makamına Dair Hutbe” adlı risalenin Türkçe olarak yayınlanması ve içindeki bilgilerin İslâm düşüncesine aykırılığı dolayısıyla Osmanlı topraklarında dağıtılması Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti tarafından önlenmiştir. Bu risâleye karşı reddiyeler de yazılmıştır. Bunlar arasında meclis azasından Hâdimî Hasan Sabri ve Eğinli İbrahim Zühdü efendiler ve meşhur âlimlerden Mahmud Esad Efendi sayılabilir. Ayrı ayrı yazılan bu reddiyeler vilayetlere gönderilerek arşiv kayıtlarına geçirilmiştir.³⁹

Hakkında sadece kanunî tatbikat yapılmakla yetinilen diğer bir yazının sahibi Milaslı Doktor İsmail Hakkı (ö. 1938)’dir. Milaslı, Hz. İsa’nın Cebrail’in üflemesi ile mucizevi bir şekilde babasız olarak dünyaya geldiğine inanmamış; onun da herkes gibi insan bir anne ve babadan doğmuş ve herkes gibi de ölmüş olduğu fikrini düşünmüş ve bu fikre sahip çıkmıştır. Önceleri sadece söylem olarak ifade ettiği bu fikri bir gazetede okuduğu “Miladı İsa” yazısını görmesi üzerine “Haml-i Meryem” adıyla makale haline dönüştürmüş ve Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Şubat 1922 tarihli 29 numaralı nüshasında yayımlatmıştır. Hem beğeni hem tenkid alan yazı kendisi tarafından özellikle konu ile ilgili açıklamalar ve tenkidlere verdiği cevaplarla genişletilerek Türkçe olarak 88 sayfa şeklinde 1934 yılında yayımlatılmıştır.⁴⁰ Bu makalenin gazetede çıktığı hali ile ilgili olarak şeriat ve haki-

39 Güler Yarcı, Osmanlı’da Hutbe, *Hutbe Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, 3-103, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 68; Pakize Özkan, *Tetkik-i Mesâhif ve Müelâfât-ı Şerîyye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 113-114.

40 Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan “Neden Müslümanlar Avrupa’dan geri kaldı?” tartışmaları çerçevesinde Kur’an’ın ilk emri “oku” ve birçok ayetleri ilim tahsilini âmir olduğundan okuyup yazmak uğrunda büyük himmetlerde bulunan ilk Müslümanlar o vakit cehalet içinde bulunan Hristiyanları mağlup etmişler” şeklindeki açıklaması dikkat çekicidir. Birçok alanda çeşitli eserler kaleme alan Milaslı’nın bazı eserleri Namazın Tıbben Faydası, Hakikat-i İslâm, Kurân Tercüme Edilebilir mi?, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi eserleri yanı sıra tıp alanında Frengi İleti, İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri’dir. Resul Çatalbaş, “Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri”, *Artuklu Akademi*, 1/1 (2014), 99-129.

kate aykırı fikirler öne sürdüğü iddia edilince şahıslar hakkında kanunî tatbikat yapılmasının yeterli olduğu, fevkalade komiserlikler nezdinde ayrı bir girişim yapılmasına lüzum görülmediği ayrıca beyan edilmiştir.⁴¹

Bu tarihlerden önce de konu ile ilgili risale ve gazete yazıları mevcut olmalı ki 1913 yılında Tedkîk-i Müellefât-ı Diniyye a'zasından Hasan Sabri tarafından yazılmış bir reddiye mevcuttur. Hasan Sabri, gerek İncillerde gerek daha sonraki risalelerde yer alan Hz. Meryem ve Hz. İsa bilgileri ve bunların çelişkili durumları ve akaide aykırı yönleri otuz sayfalık bu risalede yazmıştır.⁴² Risalenin yazıldığı dönemde Hıristiyan dünyasında Hz. Meryem'le ilgili olarak kutsallığı, bazı şehirlerde bazı kimselere görüldüğüne dair konular konuşulmakta ve aktüel bir haber olarak dolaşmaktadır.

Hasan Sabri, Hz. İsa ile ilgili olarak özellikle Matta İncili'nde olanların ifsad olduğunu ifade etmektedir. Reddiye yazdığını ifade ettiği hitabede yazarın, "Hz. Meryem'i Allah'ın nisâü'l- âleminden seçmiş olmasının kendisinden doğacak çocuğun İbnüllağ olmasından başka bir sebebi olamaz. Diğer peygamberlerin değil de İsa'nın annesi Meryem'in adının zikri de bunu yani İsa'nın uluhiyetini gösterir" dediğini ifade etmektedir. Hasan Sabri ise bu cümleye reddiye olarak "o zaman diğer peygamberlerin oğulları da İbnüllağ olurdu. Kur'an'da diğer peygamber anneleri de zikredilmektedir. Ayrıca dönemin Yahudilerinin Meryem'le ilgili su-i zan iftiraları da vardır. O yüzden de onun ismi Kur'ân'da açıkca zikrolunarak onun masumiyeti ifade edildi." ifade etmektedir. Hasan Sabri bu risaleleri yazanları murdar sulara dalıp telezüz eden ördeklere benzetmektedir. Hasan Sabri ayrıca bu metinle yetinmeyenler için Mayorkalı mühtedi

41 Özkan, *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi'nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler*, 114.

42 Hasan Sabri, *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzü'l-Mü'minîn fi Reddi's-Salîbiyyîn* (İstanbul: Sultan Bayezid Çadırçılar Kapısı, 1331/1912-12).

Abdullah et-Tercümân (ö. 832/1429)'ın Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı Tuhfetü'l-erib adlı eserini tavsiye etmektedir.⁴³

Hz. Meryem'in bir sembol, bir kavram vs. olarak kullanıldığı şiirlerden örneklere bakıldığında ise Arap şiirinde Iraklı şair Yahya es-Semâvî (ö. 1948)'nin, Hz. Meryem'i vatanı Irak'a benzettiği görülmektedir. Şaire göre Hz. Meryem'in çektiği çile Irak halkının yaşadığı zulmü yansıtmakta ve o zulme benzemektedir.

“Yol ortasında bir hurma ağacı gördüm
Ve ben onu silkeledim
Gözyaşı fişkırdı kirpiklerim üzerine
Ve yerdeki köke vurduğumda ey Rabbim
Döküldü kalbime Irak.”

Tunuslu şair Hamid eş-Şâir (ö. 1982), Meryemü'l-Azrâ adlı şiirinde Hz. Meryem'i çevredeki düşmanlara karşı sığınılacak bir kapı olarak görürken Filistinli şair İzzeddin el-Munâsara (1946) Meryemât adlı şiirinde Hz. Meryem'i birden fazla şahsiyet olarak değerlendirir. Buna göre Hz. Meryem güzel ve çekici bir kadın, Şam diyarındaki bir çiftçi, vatanını kurtarmak isteyen bir devrimci ve şehid anasıdır.⁴⁴

Türk-İslam Edebiyatında Hz. Meryem ise daha çok bize ilahî bilgilerde haber verilen iffeti, doğumu, temizliği gibi yönleri ile konu edilmiştir. Şemseddin Canpek:

“Bir gulam ki bahş olundu hem zekiyya diyerek,
Nefh edip Ruhul-kudus haza nebiyya diyerek.
Çün göründü sûret-i insânda Cibrîl Meryem'e.
Korktu Meryem âdemîden ınkıbâz geldi deme.”

43 Sabri, *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzü'l-Mü'minin fi Reddi's-Salîbiyyîn*.

44 İbrahim Usta, “Metinlerarasılık Bağlamında Modern Arap Şiirinde Meryem Figürü”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2020), 65-82.

Karakoç, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalışını bir *muştı*, *müjde* olarak nitelendirir.

“Bu muştuyu fısıldayan melek, Ruh’ul- Kudüs’tür.

Yankı yapan kutlu kadın muştı sana

Bir meleğin bir sözünden gebe kalan kutlu kadın

Ayrılığın şiddetinden gebe kaldın

Meryem’in duyduğu kelime gibiydi.”

Hz. Meryem, Şeyh Gâlib ve Sünbülzâde Vehbî’de güzel kokulu bir çiçek olarak bilinen *buhûr-ı Meryem*’le anılır:

“Hizmetde o gülşene demâdem

Îsâgülidir *buhûr-ı Meryem*.” (Şeyh Gâlib)

“*Bahûr-ı Meryem*’i basdırdı dûd-ı nâle vü âhım

Göreliden âteşîn-rûyunda hâl-i ‘anber-âsâyı.” (Sünbülzâde Vehbî)

Hz. Meryem’in edebiyatta bahsedilecek görülen yönlerinden biri de günlerinin birçoğunu oruçlu geçirmesidir. Şiirde bu özellik *savm-ı (rûze-i) Meryem* olarak ifade edilir ve Karamanlı Nizâmî’ce şöyle nazmedilir:

“Vuslatun ‘îdine irem diyü sen ‘Îsî-demün

Yıllar olmuşdur ki gönlüm *rûze-i Meryem* tutar.”

Divan şiirinde Hz. Meryem’in iffetin sembol kadınlarından biri olması yönü ile de yer alır ve divan şairleri onun bu özelliğini dizelerinde *bikr-i Meryem* ifadesi ile şiirleştirirler. Necatî Beg şöyle söylemiştir:

“Meryem-âsâ bikr-i fikründen tevellüd eyledi

Hazret-i ‘Îsâ gibi ‘âlemleri ihyâ iden.”

Şiirde Hz. Meryem’le ilgili zikredilen kavramlardan biri de *rişte-i Meryem*’dir. Çok ince bükümlü ip anlamına gelen bu

kavram kullanılarak onun büyük bir sabırla bu ipi dokumasından söz edilir. Nigârî bu sabırlı dokuyuşa şöyle dokunur:

“İğnesin rişte-i Meryem’den üzenler çokdur
Girmede ‘âlem-i tecrîde hemîn ‘Îsâ tek.”⁴⁵

Sonuç

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Meryem’in beşeriyetine, kulluğuna vurgu ve hayatı hakkında gerekli, yeterli ve en önemli bilgiler verilmiş, muhatap asıl mesele hakkında düşünmeye sevk edilmiş olsa da tarih kitaplarında, kısâs-ı enbiyâ türü eserlerde belki de halkın etkilenebileceği düşüncesiyle daha ayrıntılı bir tahkiye üslubu kullanılmıştır. İslam literatüründe Hz. Meryem deyince akla ahlâk, Allah’a itaat ve teslimiyet, sâdık oluş gelirken Hıristiyan literatüründe Tanrı doğurana dönüştürülmüştür. İslâm tarihlerine konu edilen ve Kur’ân’ın anlatmadığı yönleri, olayları tamamlama telaşıyla İsrâiliyattan alınan bilgilerin İslâm düşünce yapısına aykırı olmaması asıl üzerinden durulması gereken mesele olsa gerektir. Hz. Meryem’i âyetlerin ve hadislerin bizlere sunduğu bilgiler dışında anlamaya, yorumlamaya çalışmanın güçlüğü de ortadadır. Ayrıca Hıristiyan öğretilerinde zamanla oluşan Meryem tasavvuru ile İslâm düşüncesindeki Hz. Meryem algısı arasındaki uçurumun tarihî süreçte çok daha fazla derinleştiği, tevhid çizgisinden tamamen çıktığı göz ardı edilmemelidir. Bu minvalde yazılacak İslâm tarihlerinde Hz. Meryem’i beşerîliği, kulluğu, siddîka oluşu, dünya kadınlarının hayırlılarından oluşu üzerinden vurgulamak gerekmektedir.

45 Hz. İsa ve Hz. Meryem’le ilgili şiir ve kasideler için bk. Seydi Kiraz, “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”, *EKEV Akademi Dergisi*, 60 (2014), 261-280.

Kaynakça

- Akın, Nimetullah. “Das Historische Bild von Maria in der Geschichtsliteratur des Frühen Islam/Erken Dönem Tarih Literatüründe Hz. Meryem’in Tarihsel Tasavvuru”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 2/2 (2004): 39-62.
- Aktürk Sahin, Zeynep. *Tefsir Geleneğinde Hz. Meryem*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Apokrif Kaynaklar. <http://www.theworkofgod.org/Aparitns/PevglJms.htm> Erişim: 11 Nisan 2023
- Aydın, Mehmet. Taberi Tefsiri’ndeki Hıristiyanlığa Bir Bakış”. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. 11/22 (2016): 9-26.
- Çatalbaş, Resul. “Milaslı Dr. İsmail Hakkı’nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri”. *Artuklu Akademi*. 1/1 (2014): 99-129.
- Çubukcu, Hatice. “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”. e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi. 11/2 (2019), 559-572. ISSN: 1308-9633
- Demir, Mahmut- Özafşar, Mehmet Emin. “Vehb b. Münebbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/608-610. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güç, Ahmet. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. Meryem ve İsa (a.s.)”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/3 (1991): 215-224.
- Gündüzöz, Güldane. Kur’ân-ı Kerim Işığında Mümin Kadın Şahsiyeti -Zahir ve Batın İlimleri Arakesitinde Bir Bakış-. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran 2016, Ordu*. edt. Yavuz Ünal vdğr., 2/259-270.

- Gündüzöz, Güldane. “Some Ideas on the References of Legendary Typology of the Holy Fâtimain Şhi’i Thought System”. *Dini Araştırmalar*. 22/55 (2019): 9-26.
- Harman, Ömer Faruk. “Hz. Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî. *Sîretü İbn İshak: Kitâbü’s-Siyer ve’l-Meğâzî*. thk. Süheyl Zekkâr. Dârü’l-Fıkr, Beyrut 1398/1978.
- Kara, Mustafa. “Hakîm Ata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kiraz, Seydi. “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”. *EKEV Akademi Dergisi*. 60 (2014): 261-280.
- Kurt Fidan, Maksude. “Hristiyanlıkta Kadın İmgesi: Günahkâr Havva ve Bakire Meryem Düalizmi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22/2 (2022): 239-252.
- Özkan, Pakize. *Tetkik-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şeriyeye Meclisi’nde Kelâm ve İslâm Mezheplerine Dair Eserler*. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, 2021.
- Sabri, Hasan. *Meryem Ana Hutbelerine Reddiye, İkâzî’l-Mü’minîn fi Reddi’s-Salîbiyyîn* İstanbul: Sultan Bayezid Çadircılar Kapısı, 1331/1912-12.
- Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed en-Neysâbüri. *Arâisü’l-mecâlis*. Beyrut, 1405/1985.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tarihü’l-ümem ve’l-mülûk/Tarih*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987.
- Taberî. *Câmi’u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Müessesetü’r- Risâle, yy. 2000.
- Tekcan, Münevver. *Hakîm b. Ata’nın Hz. Meryem Kitabı*. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2008.

- Tümer, Günay. *Hıristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, 2021.
- Usta, İbrahim. "Metinlerarasılık Bağlamında Modern Arap Şiirinde Meryem Figürü". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15 (2020): 65-82.
- Yarç, Güler. Osmanlı'da Hutbe, *Hutbe Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskali. 3-103. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.
- Yavuz, Şevket. "Meryem Ana ve Topografyanın Ana Kültü ile İnşası veya Helenizme Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (2013): 9-24.
- Yıldırım, Ahmet. Kitap Tanıtımı: Erken Dönem Tarihsel İçerikli Rivayetlerdeki Hz. Meryem ve İsa'nın Portresi Üzerine Araştırmalar". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*. 2/1 (2004): 195-200.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.